

Hermeneutische confrontaties

De wetenschappelijke uitgave van Adolf Hitlers Mein Kampf door het Institut für Zeitgeschichte

Frans Willem Lantink

TVGESCH 131 (4): 677–693

DOI: 10.5117/TVGESCH2018.4.010.LANT

Abstract

Hermeneutical confrontations. The scientific edition of Adolf Hitler's Mein Kampf by the Institut für Zeitgeschichte

The reissue by the Institut für Zeitgeschichte (Munich/Berlin) of *Mein Kampf* caused a short but heated international debate. This new confrontation with Adolf Hitler's text was a hermeneutical challenge for the publishers, a work in which so many historical layers of meaning, such as the original context or the hagiographical position between 1933 and 1945, were present. A conventional and neutral historical edition was an impossible goal. The scientific edition had to navigate between source criticism, textual criticism, and ideological criticism. The choice was made for a normative hermeneutic in which Hitler's arguments were contradicted as much as possible, but combined with a profound source and text criticism. This 'critical edition' is a great achievement of contemporary historical science in Germany. It can also be seen as the conclusion of a long cycle of *Vergangenheitsbewältigung* in Germany.

Keywords: national socialism, antisemitism, hermeneutics, historical debate, source critique

Mein Kampf van Adolf Hitler is door alle associaties met de Holocaust, het Derde Rijk en de Tweede Wereldoorlog een duister omen waarbij onbevangenheid van de huidige lezer onmogelijk lijkt. Hitler schreef *Mein Kampf* grotendeels tijdens zijn propagandistisch uitgebuide gevangenschap in de vesting Landsberg na de mislukte Bierkellerputsch van 9

november 1923. Het eerste deel 'Eine Abrechnung' verscheen in juli 1925; het tweede deel 'Die nationalsozialistische Bewegung' in 1926. Hoewel het werk oorspronkelijk was bedoeld om Hitlers positie in de begintijd van de NSDAP zeker te stellen, kreeg het na 1933 de status van het belangrijkste boek van de nationaalsocialistische dictatuur.

Na 1945 vervielen Hitlers auteursrechten aan de Beierse staat, en kreeg het boek een semi-verboden status. De wildgroei aan internationale digitale toegangen tot *Mein Kampf* veranderde de zaak en maakte het verbod op een Duitse 'heruitgave' (Nachdruck) van *Mein Kampf* steeds moeilijker houdbaar. Een echte tekstkritiek van deze *Urtext* van het nationaalsocialisme werd lange tijd na 1945 als een overbodige exercitie gezien. Historici ontwikkelden de neiging om het werk als 'onleesbaar' en 'ongelezen' af te doen. De vrees dat Hitlers ideologische belijdenis nog steeds een gevaarlijke inspiratiebron was voor rechtsextremisme en actueel antisemitisme maakte een 'heruitgave' bovendien omstreden. Zeventig jaar na de dood van Hitler en na het verlopen van de eigendomsrechten verscheen in 2016 dan uiteindelijk toch een wetenschappelijke editie van *Mein Kampf*, verzorgd door het gerenommeerde Institut für Zeitgeschichte, gevestigd in München en Berlijn.

Bronkritiek, tekstkritiek of ideologiekritiek?

Het uitgeven van een wetenschappelijke editie van *Mein Kampf* was een waagstuk op vele fronten. De complexe betekenislagen en receptiegeschiedenis maken het werk tot een weerbarstige 'bron'. Voor de redacteurs lag een kluwen van een vier-tal problemen die draaiden om de kwesties van juridische verantwoordelijkheid, actualiteitswaarde, receptiegeschiedenis en contextuele historiciteit.

Het juridische probleem van het intellectuele eigendom van *Mein Kampf* behoort tot de voorgeschiedenis van deze wetenschappelijke editie en wierp er zijn

schaduw over. De rechten op de tekst waren na Hitlers zelfmoord en de ondergang van het Derde Rijk overgegaan op de Beierse Staat. Dit maakte het mogelijk om extra geboden rond de tekst uit te vaardigen. Maar was dat altijd gewenst en maatschappelijk gerechtvaardigd? Door het oorspronkelijke 'eigenaarschap' van de Beierse staat kreeg het werk van de wetenschappelijke editie een – ongemakkelijke – politiek-maatschappelijke start. Bleef de overheid niet over de schouders van de historici meekijken bij hun editiewerk? Met het eerdere publicatieverbod was bovendien een tweede kwestie verbonden: heeft *Mein Kampf* in onze tijd een blijvende actualiteit als bron van antisemitisme en racisme? De aankondiging van de verschijning van de wetenschappelijke editie leidde dan ook tot een maatschappelijke debat in Duitsland. Wat waren binnen dit debat de posities?

De andere twee problemen zijn meer historisch van aard, maar daarmee niet minder belastend. Welke betekenis had *Mein Kampf* bij de verschijning in de jaren twintig? Vormde het boek de ideologische *Urtext* van het nationaalsocialisme en is in de tekst – als in een glazen bol – de verdere ontwikkeling van het Derde Rijk te zien? In het verlengde hiervan komt de lastige vraag van de receptiegeschiedenis op tafel: werd het boek daadwerkelijk veel gelezen in het Derde Rijk? De vraag naar de receptiegeschiedenis leidt tot de vierde en meest historiserende kwestie: voor wie schreef Hitler zijn boek in 1924-1926, zoveel jaren vóór 1933? De historiciteit van de tekst, de klassieke uitgangspositie van elke teksteditie, lijkt bij voorbaat ondergesneeuwd onder dikke lagen receptiegeschiedenis en lijkt nu veel minder relevant te zijn. Deze vier kwesties –

Adolf Hitler verlaat in december 1924 de gevangenisvesting Landsberg, waar hij het eerste deel van *Mein Kampf* schreef.

Foto: Heinrich Hoffmann

staatsverantwoordelijkheid, actualiteit, receptiegeschiedenis en contextuele historiciteit – komen samen in de wetenschappelijke teksteditie. Had het Institut für Zeitgeschichte niet een schier onmogelijke opgave gekregen?

De problemen rond een tekst- en bronkritiek van *Mein Kampf* lijken extreem, maar raken aan klassieke aporieën van de hermeneutiek van historische teksten in het algemeen. Er zijn namelijk onoplosbare kentheoretische problemen bij elke tekstinterpretatie. Historische bronkritiek, het uitleggen en begrijpen van teksten in hun historische context, is een uitvinding van het Duitse historisme. Het filosofische probleem van de historische hermeneutiek ontstond echter vrijwel

gelijktijdig. Kunnen we teksten namelijk wel in hun context begrijpen zonder ons eigen perspectief volledig weg te laten? Veranderen bronnen niet door de geschiedenis van hun interpretaties? Een klassiek historistische teksteditie van *Mein Kampf* zou nu politiek-maatschappelijk een onwenselijke onderneming zijn. Maar voor het tegenovergestelde, een pure ideologiekritiek van *Mein Kampf*, was een heuse teksteditie helemaal niet nodig: er bestaat immers al een uitgebreide historische literatuur over het ontstaan en de ontwikkeling van het nationaalsocialisme.

De meest verfijnde hermeneutische methode formuleerde de Duitse filosoof Hans-Georg Gadamer (1900-2002), waarbij receptiegeschiedenis én actuele

zingeving onderdeel werden van het interpreteren van teksten.¹ Gadamer stelde in zijn 'ontologische hermeneutiek' dat elke interpretatie de tekst zelf 'verandert' en dat er altijd een horizonversmelting plaatsvindt tussen beschouwer en zijn object. Waarneming is altijd gebaseerd op *Vorverständnisse*: eerdere interpretaties, eerdere historiografie, zijn medebepalend voor elke beschouwing. *Mein Kampf* is in die zin een soort 'Mona Lisa' van het nationaalsocialisme. De historiciteit van een tekst is niet meer direct waar te nemen, zelfs ongreepbaar, door de overweldigende iconische betekenislaag die het authentieke aura bedekt.

Normatieve hermeneutiek: een 'kritische editie'

Hoe heeft het editiewerk in München zich uit deze problemen gered? Het Institut für Zeitgeschichte was bij uitstek geschikt voor de weerbarstige opgave die voorlag. Opgericht met als taak het onderzoek naar het nationaalsocialisme te leiden, is het instituut het belangrijkste Duitse onderzoekscentrum voor de periode 1933-1945. In 1992 gaf het in vijf banden alle redevoevingen, teksten en persoonlijke verordeningen van Adolf Hitler uit, waarmee een einde kwam aan allerlei incomplete en rommelige Hitleredities. De uitgave van de complete dagboeken van Joseph Goebbels volgde later. Maar in vergelijking met deze bronnenpublicaties was de voorbereiding voor de wetenschappelijke editie

van *Mein Kampf* vele malen grondiger en door een projectteam van vier historici in een hoog tempo in drie jaar voltooid. Christian Hartmann, medewerker van het Institut für Zeitgeschichte, had de leiding; de andere drie redacteurs waren aangezocht op basis van hun specifieke expertise: Thomas Vordermayer en Roman Töppel op het gebied van het 'völkische' denken en de ideologie van het nationaalsocialisme, Othmar Plöckinger vanwege zijn eerdere publicatie van de receptiegeschiedenis van *Mein Kampf*.

De hermeneutische insteek van de heruitgave werd door de redacteurs pijnlijk uitvoerig onderbouwd. Veelzeggend is de naamgeving 'kritische editie', waarmee afstand tot een klassieke bronnenpublicatie is geschapen. De vier uitgevers spreken zich nadrukkelijk uit voor een tweeledige aanpak:

Sie hat zunächst eine historische Quelle als wissenschaftlich kommentierte Ausgabe aufzubereiten, sie hat sich aber auch mit einem Symbol auseinandersetzen, dessen Wirkung noch immer nicht erloschen ist.²

Hoe wordt deze tweeslag uitgewerkt? Het onderzoek naar de tekstgeschiedenis is volgens de redacteurs te onderscheiden van het historische commentaar. Bij het laatste wordt nadrukkelijk gesteld dat deze wetenschappelijke teksteditie kans geeft voor 'eine Bilanz der Forschung'. Na deze klassieke taakopvatting volgt de

1 Hans-Georg Gadamer, *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik* (Tübingen [1960] 1990).

2 Christian Hartmann, Thomas Vordermayer, Othmar Plöckinger en Roman Töppel ed., *Adolf Hitler, Mein Kampf. Eine kritische Edition im Auftrag des Instituts für Zeitgeschichte in München-Berlin* (München/Berlin 2016), Band I, 'Vorbemerkung', 11.

uitleg van de tweede, publieke taak die de redacteuren zich stellen. De uitgave moet een *Edition mit Standpunkt* zijn en de redacteuren kiezen voor een confronterende omgang met deze *Gral des Bösen*. Men wil Hitlers haat prediken en affectieve stijl feitelijk corrigeren:

Mein Kampf arbeitet mit Emotionen, appelliert an Emotionen und weckt Emotionen. Das Prinzip der Versachlichung ist daher ein erster notwendiger Schritt, um diese Wirkung zu durchbrechen.³

De redacteuren streven hierbij naar een *Subtext* tot *Mein Kampf*.⁴ Het kritisch commentaar in de 3500 uitvoerige voetnoten is daarmee zo uitvoerig geworden, dat de ‘subtekst’ tot een enorme omvang heeft geleid. Het commentaar voorziet in de historische en ideologische context, legt begrippen uit, verklaart de partijgeschiedenis, geeft extra informatie van alle politieke achtergronden van de beschreven gebeurtenissen en is zeer zorgvuldig in het verwijzen naar de secundaire onderzoeksliteratuur. De wetenschappelijke editie van *Mein Kampf* is daarmee een naslagwerk geworden.

Waar mogelijk worden uitspraken en redeneringen van Hitler zelf weersproken, vooral waar ze duidelijk feitelijk niet kloppen. Hier is het commentaar regelmatig te precieus. Corrigeren dat die of die rede van Hitler niet in die bepaalde *Bierkeller* heeft plaatsgevonden, maar elders, is nog te volgen. Schoolmeesterachtig is de uitleg in een uitvoerige voetnoot dat Hitlers mening over ‘coalitieoorlogen

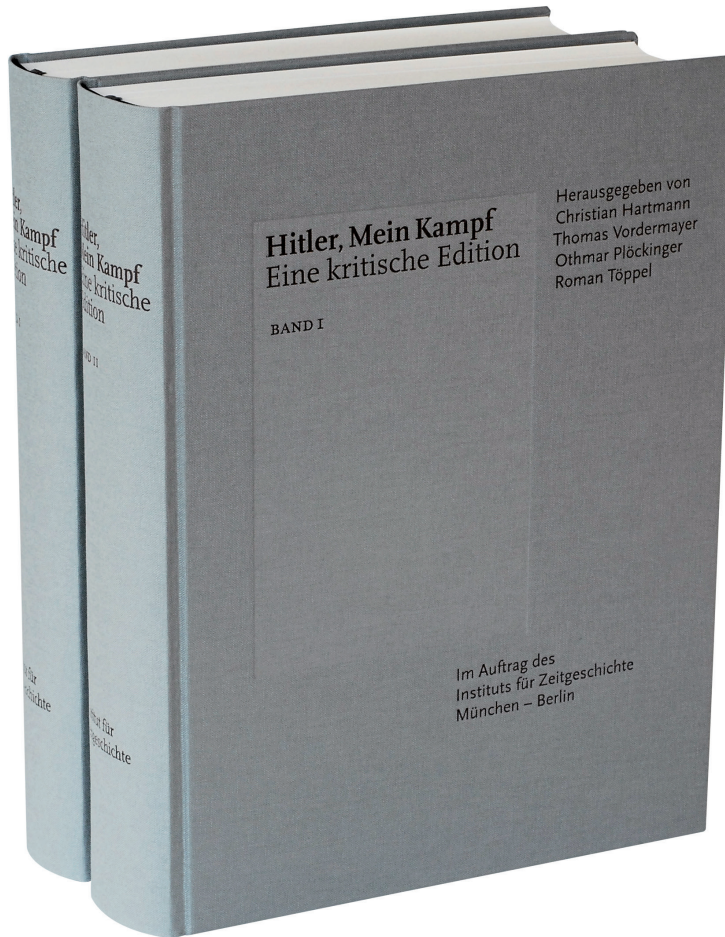
in de wereldgeschiedenis’ niet juist is. De grote sensibeleit waarmee de taak wordt opgevat, blijkt ook uit de vormgeving van de editie. Over alles is nagedacht: de kleur van de buitenkant van de twee banden is grijs en grijs, alles moet neutraliteit en zakelijkheid uitstralen.⁵ De uiterlijke presentatie is ingetogen vormgegeven, het mocht immers geen prachtband zijn, er is bewust geen – glimmende – *Schutzumschlag* gekozen. Als lettertype wordt Scala gekozen. Het is een duidelijk niet-historische letter van de Nederlander Martin Majoor (1993). De eerdere keuze voor het historische lettertype Trump-Antiqua uit 1934 werd gauw verlaten, toen bleek dat de ontwerper Georg Trump in 1934 het regime zéér vriendelijk gezind was geweest.

Een extra uitdaging was de tekstgeschiedenis. Op enkele fragmenten na, is er geen *Urtext*, noch een autograaf, noch een eerste typoscript van *Mein Kampf*. Deze editie geeft de eerste uitgave van de twee banden door Franz Eher Verlag weer. Wel laat het via precieze margeaanteekeningen zien waar er wijzigingen werden aangebracht in de vele, latere edities. Wezenlijke tekstveranderingen vonden toen niet meer plaats. Gezien de Hitlercultus was het na 1933 niet mogelijk de broodnodige tekstbewerking uit te voeren. De tekst werd min of meer bevroren, om details durfde men zich wel te bekommeren. De wetenschappelijke editie geeft precies aan waar latere edities talloze kleine tekstcorrecties uitvoerden. Al te kras idioom en eigen brouwsels van Hitler zoals *Pesthure* werden in latere edities

3 Ibidem.

4 Hartmann et al. ed., *Mein Kampf. Eine kritische Edition*, I, 54.

5 Maar door het gekozen formaat en de strakke kleurstelling, grijs met bruine letters, heeft de vormgeving toch iets martiaals.

De wetenschappelijk uitgave van *Mein Kampf* door het Institut für Zeitgeschichte
Institut für Zeitgeschichte

bijvoorbeeld veranderd in het meer nette *Pistilenz*, *Meinungsgedusel* werd veranderd in *Vielfältigkeit der Meinungen*. Al te Oostenrijkse uitdrukkingen werden veranderd in Hoogduits idioom. Maar vele syntactische fouten in de tekst (bijvoorbeeld enkelvoud en meervoud met foutieve werkwoordvervoeging) bleven staan. In deze wetenschappelijke editie zijn ze met een [sic!] aangemerkt.

Auteursrecht én staatsverantwoordelijkheid

Na de ondergang van het Derde Rijk was er geen sprake van een verboden bezit van *Mein Kampf*, het boek kon in Duitsland antiquarisch aangeschaft worden. Een verbod op publicatie én openlijke verspreiding was er wel. Het publicatieverbod werd opmerkelijk genoeg niet in

de eerste plaats publiekrechtelijk (strafrechtelijk) maar veeleer privaatrechtelijk gehandhaafd.

De complexe intellectuele eigendoms-kwestie (*Urheberrecht*) rond *Mein Kampf* was ontstaan door een aantal verschillende elkaar opvolgende wettelijke bepalingen en gerechtelijke uitspraken. Een juridische *Stunde Null* was er eigenlijk niet na 1945. Door het uitgangspunt dat de Bondsrepubliek Duitsland de enige rechtmatige rechtsopvolger was van het Duitse Rijk werden allerlei continuïteiten geschapen.⁶ Afzonderlijke eigendomsrechten die aan de staat vervielen bleven als zodanig bestaan en individueel te onderscheiden. Dat verklaart ook de complexiteit rond *Mein Kampf*. Hier waren rechten van de uitgever én van de auteur (Hitler) zelf te onderscheiden. De uitgever van *Mein Kampf* was Franz Eher Nachfolger GmbH en werd in 1945 verboden. In 1947 werd het vermogen van deze uitgeverij aan de Beierse staat toegekend. Hitlers vermogen verviel door een uitspraak van de rechtbank in München eveneens aan de Beierse staat, maar pas in 1965 is het intellectuele eigendom van *Mein Kampf* expliciet aan de Freistaat Bayern toebedeeld. Het auteursrecht op *Mein Kampf* als zodanig verviel daarmee niet en daarom bleef de termijn van zeventig jaar voor intellectueel eigendom ook gelden.⁷ Om het uitzonderlijke van deze gang van zaken nog te benadrukken, het

intellectueel eigendomsrecht van Joseph Goebbels verviel niet aan de staat, wat tot allerlei – onverkwikkelijke – complicaties leidde ten aanzien van de publicaties van zijn dagboeken door het Institut für Zeitgeschichte.⁸

Enkele jaren vóór het vervallen van de rechten op *Mein Kampf* wilde de Beierse staat zelf de opdracht geven aan het instituut in München voor een wetenschappelijke heruitgave. Dit leidde onmiddellijk tot debat. Het begon met protesten tegen de publicatie tijdens een bezoek van Beierse politici in Israël in 2013. Meteen volgde een reactie van de prominente Charlotte Knobloch uit München, presidente van de Israelitischen Kultusgemeinde München und Oberbayern. In een interview veroordeelde zij scherp en alarmistisch een nieuwe ‘staatsuitgave’ van *Mein Kampf*:

I am firmly of the conviction that *Mein Kampf* should never again be legal and it should not be made publically available, in any shape or form, in Germany or anywhere else in the world. Least this will not be subsidized by the state of Bavaria. The State Government has decided that much.⁹

6 Het Duitse Rijk (1871) bleef formeel ook voortbestaan in het Derde Rijk. De Bondsrepubliek werd in 1949 rechtsopvolger, afgezien van enkele soevereiniteitsrechten die tot 1989 bij de geallieerde mogendheden bleven.

7 Hartmann et al. ed., *Mein Kampf. Eine kritische Edition*, I, ‘Vorbemerkung’, 8-9.

8 Zie voor een recente rechtsstrijd hierover: Sven Felix Kellerhof, ‘Noch immer verdienen Nazis an Goebbels-Tagebüchern’, <https://www.welt.de/geschichte/zweiter-weltkrieg/article139945722/Noch-immer-verdienen-Nazis-an-Goebbels-Tagebuechern.html> (geraadpleegd 15 februari 2018).

9 Sascha Feuchert en Charlotte Knobloch, ‘Should Hitler’s “Mein Kampf” be republished?’, <http://www.eurozine.com/should-hitlers-mein-kampf-be-republished> (geraadpleegd 21 maart 2017). Zie ook: “‘Mein Kampf’: A historical tool, or Hitler’s voice beyond the grave?’, *The Washington Post*, 25 februari 2015.

Deze woorden hadden effect. De Beierse Ministerpresident Horst Seehofer (CSU) deinsde schielijk terug voor die veronderstelde ‘afzegening’ door de staat: ‘Ich kann nicht einen NPD-Verbotsantrag stellen in Karlsruhe und anschließend geben wir sogar noch unser Staatswappen her für die Verbreitung von “Mein Kampf” – das geht schlecht.’¹⁰ Het was een uitspraak voor de Bühne, want ook zonder directe staatssubsidie van Beieren ging het editiewerk na enige vertraging van start onder leiding van het – door de Duitse overheid gefinancierde – befaamde instituut in München.

Het gevoel van onbehagen bij de Beierse overheid over de heruitgave van *Mein Kampf* bleef. De geschiedenisleraar Ulrich Baumgärtner schreef in opdracht van de Bayerische Landeszentrale für politische Bildungsarbeit een gids hoe de gevaarlijke tekst in het onderwijs te gebruiken: *Mein Kampf in der historisch-politischen Bildung*.¹¹ De kritische editie van het Instituut für Zeitgeschichte dient daarbij als uitgangspunt, maar Baumgärtner verwijst ook naar andere literatuur, zoals bijvoorbeeld de studie van Barbara Zehnpfennig over *Mein Kampf* uit 2002.¹² In de gids zijn ook foto’s afgedrukt, bijvoorbeeld van een project van de Franse kunstenaar Linda Ellia die omslagen van *Mein Kampf*

in collages heeft verwerkt. Bekende fragmenten uit *Mein Kampf* worden apart voor het onderwijs uitgewerkt. Een belangrijk thema is bijvoorbeeld de vraag of in het boek het ideologische begin van de Holocaust is te zien.

Opmerkelijk is echter het slot van deze uitgesproken politiek-pedagogische tekst. Als uitsmijter staan aan het einde tien ‘Thesen zum Umgang mit *Mein Kampf* in der historisch-politischen Bildung’. Naast allerlei wijze opmerkingen over de radicaliteit van de tekst met de relativering van de actuele betekenis voor extreemrechts van de tekst zelf, is de laatste these het waard om hier in zijn geheel te citeren:

Mein Kampf sollte nicht mystifiziert werden. Ein offener Umgang mit dem Text und mit den Erwartungen und Einstellungen der Jugendlichen gegenüber dem Text dient dem Erkenntnisgewinn und ermöglicht erst eine kritische Auseinandersetzung. Ziel bleibt die Entmystifizierung von *Mein Kampf* durch historisch-politische Aufklärung.

Deze doelstelling van demystificatie valt precies samen met de taak die de vier redacteurs van het Instituut für Zeitgeschichte zich ook gesteld hadden: uiteindelijk was er weinig licht tussen de officiële staatsopvatting en de ‘kritische’ taakstellingen van de editie.

Er is nog een markant voorbeeld van de connectie met de overheid: een ingreep in de geschiedenis van de tekst, die in geen enkele bespreking van de editie is genoemd. In de oorspronkelijke uitgaven van *Mein Kampf* was voorin een opdracht door Hitler opgenomen: een aanhef aan de zestien aanhangers van de NSDAP die ten gevolge van Hitlerputsch op

¹⁰ “Mein Kampf”-Ausgabe soll 2016 erscheinen, <http://www.sueddeutsche.de/bayern/kommentiertes-hitler-buch-mein-kampf-ausgabe-soll-erscheinen-1.2359700> (geraadpleegd 21 maart 2017).

¹¹ Ulrich Baumgärtner, ‘Mein Kampf in der historisch-politischen Bildung’, *Einsichten Perspektiven. Bayerische Zeitschrift für Politik und Geschichte*, Themenheft 1-16 (2016): https://www.km.bayern.de/epaper/LZ/EuP/E&P_Themenheft_1-16/files/assets/basic-html/page-1.html (geraadpleegd 14 augustus 2018).

¹² Barbara Zehnpfennig, *Mein Kampf. Eine Interpretation* (München 2002).

De vier redacteuren van de kritische editie van het Institut für Zeitgeschichte. Van links naar rechts: Thomas Vordermayer, Othmar Plöckinger, Christian Hartmann, Roman Töppel

Institut für Zeitgeschichte/Alexander Markus Klotz

9 november 1923 voor de Feldherrnhalle in München dood geschoten waren. Deze opdracht aan de *Blutzeugen der Bewegung* is bewust in de wetenschappelijke editie weggelaten. Men wilde de verheerlijking van nazi's niet honoreren. Maar is Hitlers opdracht niet deel van de authenticiteit van het werk, is de normstelling van de editie hier niet doorgeschoten? Feit is wel dat de herdenking van deze doden van de negende november een belangrijk propandaelement was in München als *Hauptstadt der Bewegung* en de choreografie van het nationaalsocialisme. Deze ingreep is geheel in lijn met de huidige beleden distantie van de Duitse staat tot alle symboltaal van het naziverleden.

De actualiteit van *Mein Kampf*

De wetenschappelijke heruitgave van *Mein Kampf* veroorzaakte een controverse waarin de critici domineerden. Het was geen geschiedwetenschappelijk debat, het draaide puur om de duiding van de tekst van Hitler in het heden. In het kamp van de tegenstanders waren er wel uiteenlopende posities. De meest vergaande opvatting was het geheel afwijzen van een heruitgave op politiek-morele gronden: *Mein Kampf* is en blijft een gevaarlijk boek en de heruitgave is een belediging van de slachtoffers van de Holocaust. Antisemitisme en racisme zijn nog steeds actueel, de heruitgave mag niet dienen als inspiratie voor extreemrechts.

De tweede positie van kritiek op de heruitgave was van geheel andere aard. Met name historici stelden dat *Mein Kampf* – als tekst – een wetenschappelijke editie helemaal niet verdiende: een ideologisch inferieur brouwsel, onsamenhangend en slecht geschreven. Deze stelling werd vooral uitgevochten onder vakgenoten op de *Historikertag* in Hamburg (2016). Een derde positie van kritiek was niet beschouwend maar activistisch: een oproep tot een verhoogd politiek engagement tegen extreemrechts en actueel racisme. De directe ervaringen met *Mein Kampf* leidden tot een vorm van getuigenisliteratuur.

Het debat ging na de publicatie van de kritische editie in januari 2016 een nieuwe fase in. Talrijke reacties verschenen er in de Duitse media.¹³ Het meest gebruikte genre was het opinieartikel in de belangrijkste Duitse kranten: het betrof hier standpuntbepalingen ten aanzien van de 'heruitgave' van *Mein Kampf* en niet zozeer 'echte' recensies van het omvangrijke 5,2 kilo zware editiewerk. De auteurs waren overwegend historici. Ook daarin leek het debat op een (sterk verkorte) versie van de roemruchte *Historikerstreit* van eind jaren 1980. In mei 2017 werd er een bloemlezing van de elf belangrijkste bijdragen – vertaald in het Engels – gepresenteerd in een themanummer van het Bulletin van het Deutsches Historisches Institut in Londen.¹⁴ In de bekende Duitse

traditie kende het debat een polemische start, waarna de standpunten niet bij elkaar kwamen en de discussie uiteindelijk verzandde.

Het meest uitgesproken was de bijdrage van Jeremy Adler (King's College Londen) die leek op het eerdere standpunt van Charlotte Knoblauch.¹⁵ Het 'absolute kwaad' van Hitlers *Mein Kampf* verdiende geen editie volgens Adler, die eer behoort enkel aan kanonieke teksten die deel zijn van de beschaving, niet aan teksten die de beschaving juist willen vernietigen. Een jaar later, na de 'verjaardag' van de editie, schreef Adler nog een opiniestuk voor de *Süddeutsche Zeitung*, 'Das absolut Böse lässt sich nicht neutralisieren', dat nog verder ging.¹⁶ *Mein Kampf* was volgens Adler een werk van zo veel leugens en kwaadaardig antisemitisme dat geen enkele groep redacteuren in staat zou zijn het werk te becommentariëren. Hij somde daarbij tal van voorbeelden op van antisemitisme in het werk waar de uitgevers in hun commentaar niet op ingegaan waren. Vilein werd het betoog van Adler toen hij opmerkte dat de kleur van de twee banden van de kritische editie – *Feldgrau* – en het bruine lettertype op de voorkant van de uitgave een bijdrage waren aan de 'esthetisering' van het nationaalsocialisme.

De kritiek dat de editie te weinig het antisemitisme van *Mein Kampf* becommentarieerde, werd overigens overtuigend weersproken in een repliek van Alan Steinweiss (Holocaust Studies, Vermont)

13 Zie voor een belangrijk overzicht van de publieke discussie in Duitsland naar aanleiding van de heruitgave van *Mein Kampf*: <http://www.ifz-muenchen.de/aktuelles/themen/edition-mein-kampf/dokumentation-mein-kampf-in-der-oeffentlichen-diskussion> (geraadpleegd 15 februari 2018).

14 Andreas Gestrich en Michael Schaich ed., *Hitler, Mein Kampf: A critical edition – The debate, German Historical Institute London Bulletin*, XXXIX.1 (mei 2017).

15 Jeremy Adler, 'Das absolut Böse', *Süddeutsche Zeitung*, 7 januari 2016.

16 Jeremy Alder, 'Das absolut Böse lässt sich nicht neutralisieren', *Süddeutsche Zeitung*, 5-6 januari 2017.

eveneens in de *Süddeutsche Zeitung*.¹⁷ Een geheel andere, maar niet minder vernietigende kritiek, kwam van de bekende historicus Götz Aly (*Hitlers Volksstaat*): er waren niet te weinig voetnoten (zoals Adler beweerde), maar te veel van het verkeerde soort. Door alle verkeerde opvattingen en leugens van opmerkingen te voorzien, werd *Mein Kampf* niet gedeconstrueerd. Het zou er om moeten gaan waarom dit genre van een autobiografie wél invloed had op vele tijdgenoten. De editie was enkel een soort naslagwerk voor experts geworden, weggestopt in een sarcofaag van wetenschappelijke voetnoten.¹⁸ Deze mening sloot aan bij andere critici die stelden dat een Angelsaksische benadering van ‘intellectuele geschiedenis’ en intertekstualiteit geschikter was geweest dan de *Gründlichkeit* van de Duitse bronnenkritiek.¹⁹ Daarmee werd de vraag gesteld voor wie de ‘kritische editie’ dan eigenlijk bedoeld was, voor een algemeen publiek of toch uiteindelijk voor historische experts? Het resultaat was ambivalent, zei de bekende historicus Wolfgang Schieder in een besprekingsartikel.²⁰

17 Alan S. Steinweiss, ‘Antwort an Jeremy Adler’, *Süddeutsche Zeitung*, 12 januari 2017. Zie ook: Alan E. Steinweiss, ‘Response to Jeremy Adler’, in: Gestrinch en Schaich ed., *Hitler, Mein Kampf: A critical edition*, 102-104.

18 Götz Aly, “Mein Kampf”, wissenschaftlich eingesagt: Die kritische Edition von Hitlers Propagandabuch erstickt im Detail und weicht den zentralen Fragen aus, *Berliner Zeitung*, 11 januari 2016; Götz Aly, ‘Mein Kampf: A scholarly burial’, in: Gestrinch en Schaich ed., *Hitler Mein Kampf: A critical edition*, 24-29.

19 Andreas Gestrinch en Michael Schaich, ‘Preface’, in: Idem ed., *Hitler Mein Kampf: A critical edition*, 3-6, aldaar 4; Neil Gregor, ‘Mein Kampf: Some Afterthoughts’, in: Gestrinch en Schaich ed., *Hitler Mein Kampf: A critical edition*, 105-111.

20 Wolfgang Schieder, ‘Hitlers “Mein Kampf”: Eine Edition – aber für wen?’, *Neue Politische Literatur* 61 (2016) 187-197.

Op de 51ste *Historikertag* eind september 2016 in Hamburg stond het debat op de agenda. Weten we ruim zeventig jaar na 1945 niet alles al van Adolf Hitler, is er geen sprake van Hitler-moeheid? Is het thema ‘Hitler’ niet ‘ausgeforscht’? Met die stelling begon een felle podiumdiscussie.²¹ Polemisch stelde Ulrich Herbert dat met de wetenschappelijke uitgave van *Mein Kampf* het maakwerk van de dictator een status verwierf die het geheel niet verdiende.²² De wetenschappelijke editie was volgens hem verworpen tot een *Altarbuch* waarmee hij de zalvende, politiek-pedagogische toon van de uitgave aan de kaak stelde. De discussie liet de pendelbeweging zien in de Duitse historiografie van enerzijds de these van Hitler als ‘zwakke dictator’ met structuralistische verklaringen van het Derde Rijk in de

21 Een integrale weergave van de 90 minuten durende podiumdiscussie ‘Hitler – Eine historische Vergegenwärtigung’, 25 januari 2017, ARD-alpha, is te zien op <http://www.br.de/mediathek/video/sendungen/alpha-campus/campus-historikertag16-hitler-100.html> (geraadpleegd 21 maart 2017). Daarover ook Sven Felix Kellerhoff en Berthold Seewald, ‘Hitler ist wieder da – finden auch Historiker’, 24 september 2016, <https://www.welt.de/geschichte/article158343706/Hitler-ist-wieder-da-finden-auch-Historiker.html> (geraadpleegd 21 maart 2017). Het beste verslag van de podiumdiscussie is van Fernando Esposito, op de Duitse geschiedwetenschappelijke recensiesite <http://www.hsozkult.de/conferencereport/id/tagungsberichte-6801> (geraadpleegd 21 maart 2017).

22 Herbert is (mede)uitgever van belangrijke publicaties voor de geschiedenis van de Holocaust en het nationaalsocialisme: Ulrich Herbert en Wolf Gruner ed., *Die Verfolgung und Ermordung der europäischen Juden durch das nationalsozialistische Deutschland 1933-1945* (München 2007); Ulrich Herbert, *Nationalsozialistische Vernichtungspolitik, 1939 bis 1945. Neue Forschungen und Kontroversen* (Frankfurt am Main 1998); Ulrich Herbert, Karin Orth en Christoph Dieckmann, *Die nationalsozialistischen Konzentrationslager 1933 bis 1945. Entwicklung und Struktur*, 1-2 (Frankfurt am Main 2002).

jaren 1970, tot anderzijds een weer meer persoonsgericht perspectief met een hernieuwde focus op Hitler zelf. In de oudere structuralistische visie paste ook het bestempelen van het nationaalsocialisme als een inferieure ideologie – het bestuderen eigenlijk niet waard – en *Mein Kampf* als een onleesbaar broddelwerk. Andreas Wirsching, directeur van het Institut für Zeitgeschichte, verdedigde tijdens de discussie de Duitse wetenschappelijke heruitgave met historisch-kritische argumenten. Hij wees met name op de wildgroei van digitale toegangen (van vertalingen) op *Mein Kampf*, waarbij enig commentaar ontbrak: zonder een teksteditie was een demystificatie van dit beladen boek niet mogelijk. Maar begrijpelijk genoeg waagde zich niemand in het Duitse debat een tekstkritiek zonder meer van deze historische ideologische bron te verdedigen.

De derde positie in het maatschappelijke debat was de activistische reactie. Het mooiste voorbeeld hiervan was de publicatie *Mein Kampf – gegen Rechts*.²³ Elf geëngageerde auteurs zagen in de heruitgave van *Mein Kampf* een aanleiding te getuigen van hun strijd tegen extreemrechts en vreemdelingenhaat in het hedendaagse Duitsland. Over Hitler en *Mein Kampf* zelf spreken ze in het geheel niet. Bijvoorbeeld Andreas Hollstein, burgemeester van een klein plaatsje in Sauerland, vertelt hoe zijn stad juist meer vluchtelingen heeft opgenomen na brandstichting door rechtsradicalen in een van de asielcentra. Hernán D. Caro, student uit Colombia, vertelt van de afwijzing die hij voelde in de Duitse samenleving. José Paca, die 26

jaar geleden als vluchteling vanuit Angola naar de Bondsrepubliek kwam, geeft inzicht hoe zeer wantrouwen tegen haar als ‘vreemdeling’ blijft bestaan door haar huidskleur. Robert Koall vertelt van zijn ervaringen met Pegida in Dresden. Duidelijk is dat deze bundel wilde wijzen op de actualiteit van rechtsextremisme en vreemdelingenhaat, en daarmee impliciet een mogelijke ‘historisering’ van *Mein Kampf* afwees.

In het panorama van de publicaties rond de heruitgave van *Mein Kampf* is er een bijzonder genre van ‘getuigenisliteratuur’: een directe, persoonlijke confrontatie met Hitlers tekst anno nu. Er zijn twee opvallende voorbeelden waarin de auteur verhaalt van zijn persoonlijke confrontatie met het lezen van het werk van Adolf Hitler. Schrijver en filmmaker Matthias Kessler geeft verslag van zijn beklemmende leeservaring in *Mein Kampf: Eine Abrechnung. Die Wahrheit über Adolfs Hitlers ‘Mein Kampf’* (2015). De lectuur van het boek lijkt een lange, martelende dooltocht: ‘Seit 53 Tagen gefangen in “Mein Kampf”. Verschlinge Sätze, die mich zu ersticken drohen. Wie wird diese Reise ausgehen?’²⁴ Het besef dat na 2016 Hitlers woorden ‘vrij’ geworden zijn, is voor Kessler aanleiding om bewust de confrontatie met de tekst op te zoeken. Het is ook een zoektocht naar de werking van het magische boek: ‘begin ik als democraat en eindig ik als nazi?’ vraagt Kessler zich af.²⁵ Wat volgt is een rapsodisch ‘leesverslag’ met citaten, historische collages van

23 Gesicht Zeigen! Für ein weltoffenes Deutschland e.V. ed., *Mein Kampf – gegen Rechts* (Berlijn/München 2016).

24 Matthias Kessler, *Eine Abrechnung. Die Wahrheit über Adolfs Hitlers ‘Mein Kampf’* (Berlijn/München/Wenen 2015) 104.

25 Ibidem, 12: ‘Gehe ich als Demokrat hinein und komme als Nazi heraus?’

verslagen van de Hitlerputsch, historische foto's en ingevoegde interviews met deskundigen. De zoektocht eindigt met de bekentenis dat het enige tegengif tegen *Mein Kampf* de democratie is.

Het verboden boek. Mein Kampf en de aantrekkingskracht van het nazisme van Ewoud Kieft uit 2017 vertoont een verrassende gelijkenis met het boek van Kessler. Het werk van Kieft is veel degelijker, historischer en geeft ook originele inzichten in de aantrekkingskracht van Hitlers werk. Maar het ik-perspectief is ook hier overheersend. Kieft beschrijft zijn persoonlijke en beklemmende zoektocht in zijn confrontatie met *Mein Kampf*. Kessler beschreef zijn opluchting bij de laatste bladzijde, bij het einde van zijn *Expedition*. Zo is dat ook te lezen bij Kieft:

Na de laatste pagina's van *Mein Kampf* klapte ik het boek dicht. Het was voorbij, ik hoefde die weerzinwekkende gedachteswereld niet meer in, tenminste niet met de inleving waartoe ik mezelf deze keer had gedwongen. [...] Zeker, er waren ontdekkingen geweest die ik anders niet gedaan had, passages in het boek die ik eerst belachelijk had gevonden, maar die, toen ik ze herlas, een stuk slauer en efficiënter in elkaar bleken te zitten dan ik veronderstelde. Maar mijn weerzin, mijn spotzucht en mijn minachting hadden de overhand gehouden. ... Het boek had geen nazi van me gemaakt.²⁶

De laatste woorden zijn frappant, met diezelfde vrees begon Kessler zijn zoektocht door *Mein Kampf* ook. Beide auteurs

veronderstellen een 'magische' kracht van het werk. Er was bij Kieft een extra existentiële aanleiding. Hij was in opdracht van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie een Nederlandse uitgave aan het voorbereiden van *Mein Kampf*. Het project werd afgezegd, met zicht op de wetenschappelijke uitgave van het Institut für Zeitgeschichte. Een nieuwe Nederlandse vertaling van *Mein Kampf* verscheen desalniettemin in september 2018 bij uitgeverij Prometheus: *Mijn strijd*, vertaald door Mario Molegraaf, met een inleiding en commentaar van Willem Melching. Deze Nederlandse editie volgt de Duitse heruitgave, maar zonder uitgebreide annotaties. Een opmerkelijk verschil is dat hier wél Hitlers opdracht aan zijn gevallen medeputschisten van 1923 is opgenomen.

Receptiegeschiedenis en contextualiteit

In het debat rond de heruitgave stond de actuele betekenisgeving van *Mein Kampf* centraal. Veel minder spitste de discussie zich toe op de daadwerkelijke receptiegeschiedenis vóór 1945. Er is maar één wetenschappelijke studie naar zowel de publicatiegeschiedenis als de (internationale) receptiegeschiedenis in deze periode: *Geschichte eines Buches: Adolf Hitlers 'Mein Kampf' 1922-1945* (2006) van Othmar Plöckinger. Dit boek geldt nu als een voorstudie voor de wetenschappelijke editie en Plöckinger werd ook een van de vier redacteurs.²⁷ Plöckinger duidde

²⁶ Ewoud Kieft, *Het verboden boek. Mein Kampf en de aantrekkingskracht van het nazisme* (Amsterdam/Antwerpen 2017).

²⁷ Othmar Plöckinger, *Geschichte eines Buches: Adolf Hitlers 'Mein Kampf' 1922-1945. Eine Veröffentlichung des Instituts für Zeitgeschichte* (München 2006).

Actie met affiches van 'Mein Kampf gegen rechts' tegen de heruitgave van *Mein Kampf*

het gebrek aan een echte tekstkritiek van *Mein Kampf* aan de selectieve waarneming en historische perceptie rond het werk. Zeker was Hitler in de eerste plaats een talentvol redenaar en geen talentvol schrijver. Maar dat verklaart niet alles. Een van de belangrijkste oorzaken is volgens Plöckinger dat met name linkse contemporaine critici en latere historici het nationaalsocialisme de status van een 'echte ideologie' ontzegden. Tekenend daarvoor was Hans Mommsens formulering van het nationaalsocialisme als 'eine ideologische Simulation'.²⁸ Plöckinger probeert in zijn werk dan ook de mythe te doorbreken dat *Mein Kampf* een ongelezen 'Bestseller'

²⁸ Hans Mommsen, 'NS-Ideologie. Der Nationalsozialismus eine ideologische Simulation?', in: Hilmar Hoffmann ed., *Die Kultur unseres Jahrhunderts. 1933-1945* (Düsseldorf 1991) 43-54.

was, slechts een symbool van het regime. Het werk zou wel degelijk gereciperd zijn, maar dan overwegend door aanhangers en sympathisanten.

Zeer weinig opgemerkt in de grote media-aandacht voor de 'kritische editie' van *Mein Kampf*, was de publicatie van een andere broneditie rond om Hitlers werk van Plöckingers hand: *Quellen und Dokumente zur Geschichte von 'Mein Kampf' 1924-1945*. De bronnencompilatie heeft een hybride karakter en bestaat uit een bloemlezing van 50 recensies van *Mein Kampf* in Duitstalige kranten en tijdschriften voor 1933 naast bronnen over verkoopcijfers en andere zaken die licht werpen op de receptie van het boek. Bijzonder is de briefwisseling van de uitgever van *Mein Kampf*, Eher Verlag, met de Oberbürgermeister van Frankfurt. Het onderwerp van de correspondentie was het zogenaamde

‘verplichte’ cadeau van *Mein Kampf* bij elk burgerlijk huwelijk. De kleine gemeente Pößneck in Thüringen in 1934 was met het idee begonnen.²⁹ Daar was namelijk *Mein Kampf* in de plaats gekomen van het traditionele cadeau van een (regionaal) kookboek aan bruidsparen in het kleine stadje. In 1935 vielen de verkoopcijfers van het boek tegen en er kwam een actie om het boek beter te slijten. Typisch voor het Derde Rijk werd er veel gehoor aangegeven, in de vorm van *vorausseilender Gehorsam*. Friedrich Krebs, Oberbürgermeister van Frankfurt, weigerde echter ‘het goede voorbeeld’ niet te volgen ondanks aandringen van de uitgever van Hitler.³⁰

Historiciteit en adressaat

De onderzoeksliteratuur over het nationaalsocialisme en Adolf Hitler in het bijzonder is nauwelijks meer te overzien. Maar wat was de stand van het specifieke tekstonderzoek van *Mein Kampf* zelf aan de vooravond van de editie? Naar de biografische context en voorgeschiedenis van het ontstaan van de twee delen, en naar de eerste politieke jaren van Hitler is uitgebreid onderzoek verricht.³¹ Voorbeelden van klassieke duidingen van Hitlers

biografische en ideologische ontwikkeling tot politicus zijn Sebastian Haffners *Anmerkungen zu Hitler* en het eerste deel van de bekende biografie door Ian Kershaw.³² Voor de oorsprong van Hitlers antisemitisme was de studie *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators* van Brigitte Hamann baanbrekend.³³ Zij onderzocht Hitlers duistere leven in de zelfkant van Wenen en de doorslaggevende invloed van het *völkisch*-antisemitische milieu waarin hij verkeerde. Hamann liet zo de werkelijkheid zien achter Hitlers autobiografische ‘Wiener Lehr- und Leidensjahre’ in *Mein Kampf* en de werkelijke achtergrond en Weense context van zijn ontwikkeling tot antisemiet.

De latere massale verspreiding na 1933 en de these van het ‘ongelezen boek’ vertroebelen het beeld. Formuleerde Hitler de oorspronkelijke titel van het boek nog vrij onhandig – *4 ½ Jahre Kampf gegen Lüge, Dummheit und Feigheit. Eine Abrechnung von Adolf Hitler* – zijn focus was echter gericht. Hitlers adressaat was de sympathisant van de ‘völkische Bewegung’, niet het algemene publiek van de Republiek van Weimar. Hij wilde met *Mein Kampf* zijn leiderschap in de NSDAP na de mislukte Putsch veiligstellen. Hoe dichter men ideologisch bij het boek stond, des te sterker was de confrontatie met de tekst zelf.³⁴ Dat was de oorspronkelijke intentie:

Ich wende mich dabei mit diesem Werke nicht an Fremde, sondern an diejenigen Anhänger der Bewegung, die mit dem

29 Othmar Plöckinger ed., *Quellen und Dokumente zur Geschichte von 'Mein Kampf' 1924-1945. Beiträge zur Kommunikationsgeschichte* 28 (Göttingen 2016) 580-582, 589.

30 Krebs was overigens wel een trouw partijlid, tot 1945 Oberbürgermeister. Hij was tevens de feestredeenaar bij de opening van Rosenbergs Frankfurter Institut zur Erforschung der Judenfrage in Frankfurt: Ernst Klee, *Das Personenlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945* (Frankfurt am Main 2005) 337.

31 Thomas Weber, *Wie Adolf Hitler zum Nazi wurde, Vom unpolitischen Soldaten zum Autor von 'Mein Kampf'* (Berlijn 2016).

32 Sebastian Haffner, *Anmerkungen zu Hitler* (Frankfurt am Main 1981); Ian Kershaw, *Hitler 1889-1936: Hubris* (Londen 1998).

33 Brigitte Hamann, *Hitlers Wien. Lehrjahre eines Diktators* (München 1996).

34 Plöckinger, *Geschichte eines Buches*, 6.

Herzen ihr gehören und deren Verstand nach innigerer Aufklärung strebt.³⁵

Dit maakt duidelijk hoe zeer Hitler zich richtte tot een beperkt publiek in de eigen kring. De wetenschappelijke editie maakt ook een nieuwe confrontatie met de inhoud van *Mein Kampf* mogelijk. Door de tekst te lezen samen met het uitvoerige commentaar en de onderzoeksliteratuur wordt een *close reading* mogelijk en de historiciteit van de tekst tastbaar. Opvallend blijkt bij herlezing van de eerste hoofdstukken van *Mein Kampf* het 'Oostenrijkse' karakter.³⁶ Hitlers ultranationalisme is typisch voor de culturele frustraties van het radicale *Grenzlandbewußtsein*, het cultureel bedreigd voelen van de Duits-Oostenrijkers door het groeiende zelfbewustzijn van Tsjechen en Slovenen. Ook het antisemitisme was salonfähig in de Donaumonarchie, met name in de christelijk-sociale partij van de door Hitler vereerde Weense burgemeester Kart Lueger. Hitlers haat tegen het parlementaire systeem en tegen parlementariërs, *Parlamentsswanzen*, lijkt gekleurd door de chaotische toestanden in het Parlement in Wenen – zo verschillend van het groeiende parlementaire zelfvertrouwen van de Reichstag in Berlijn in de jaren vóór 1914. Radicaal was Hitler in zijn rabiante afwijzing van het 'tsechisierte' (sic!) Huis Habsburg:

Denn wer hätte in deutschen Ländern vor zweihundert Jahren wohl ernstlich daran gedacht, daß das

Hohenzollernsche Preußen dereinst Keimzelle, Gründer und Lehrer des neuen Reiches sein würde und nicht Habsburg?! Wer wollte dagegen heute noch leugnen, daß das Schicksal so besser gehandelt hat; ja wer könnte sich heute überhaupt noch ein Deutsches Reich vorstellen, getragen von den Grundsätzen einer fauligen und verkommenen Dynastie?³⁷

Mein Kampf is in het eerste deel een extremistische Bildungsroman. Hitler beschrijft hoe hij uit afkeer van de Donaumonarchie een nationalist en een antisemiet werd: 'Ich war vom schwächlichen Weltbürger zum fanatischen Antisemiten geworden.'³⁸

Binnen de meanderende tekst van *Mein Kampf* getuigen de passages over propaganda en technieken van politieke redevoeringen van een zekere journalistieke flair. Ook hier blijkt het belang van de toenmalige actualiteit van de opmars van Hitler, voor alles was dat aan zijn aan zijn retorisch talent te danken. Een van de meeste beruchte passages uit de tweede band is de paragraaf 'Staatsangehöriger und Staatsbürger' die zich kenmerkt door zijn abjecte antisemitische inhoud: 'Der völkische Staat teilt seine Bewohner in drei Klassen: In Staatsbürger, Staatsangehörige und Ausländer.'³⁹ Maar ook hier is de biografische context belangrijk, aangezien Hitler pas op 25 februari 1932 het Duitse staatsburgerschap verkreeg, nadat hij in 1925 officieel zijn Oostenrijkse

35 Hartmann et al. ed., *Mein Kampf. Eine kritische Edition*, I, 89.

36 De meest uitvoerige thematische studie hierover: Michael Wladika, *Hitlers Vätergeneration. Die Ursprünge des Nationalsozialismus in der k.u.k. Monarchie* (Wenen/Keulen 2006).

37 Hartmann et al. ed., *Mein Kampf. Eine kritische Edition*, I, 180.

38 Ibidem, 229.

39 Hartmann et al. ed., *Mein Kampf. Eine kritische Edition*, II, 1117.

staatsburgerschap had verloren. Een goed voorbeeld van de kracht van de wetenschappelijke editie is de glasheldere uitleg hoe het precies zat met de obstructie vanuit de Oostenrijkse staat.⁴⁰

Tot besluit: de betekenis van de wetenschappelijke editie

De kritische editie van *Mein Kampf* door het Institut für Zeitgeschichte is een hermeneutisch waagstuk geweest. De opmerking van een van de critici dat een Angelsaksische benadering beter ware geweest, snijdt geen hout. Het resultaat van de editie is van een verpletterende wetenschappelijke en morele degelijkheid. Het is daarmee ook een zeer Duitse prestatie.

De redactie heeft gepoogd het onmogelijke te combineren: ten eerste een klasieke, interne en externe bronkritiek – het weergeven van de oorspronkelijke bron uit 1925-1926 samen met de tekstgeschiedenis van latere edities. Ten tweede een tekstkritiek met uitvoerige verwijzingen naar de onderzoeksliteratuur. En ten derde een openlijk uitgesproken ideologiekritiek: een ontmaskering en correctie van de foute redeneringen en verdraaiingen van Hitler. Uiteraard leidde dit soms tot een zekere verkramptheid van het editiewerk, maar het ambivalente karakter van de editie was uiteindelijk de best denkbare optie. *Mein Kampf* is niet enkel een historische tekst, het is vooral een symbool. Het is te zeer de ‘Mona Lisa’ van het nationaal-socialisme geworden met vele betekenislagen. De enige oplossing van de uitgevers in München was de duiding van de tekst te

plaatsen in de actualiteit. De getuigenisliteratuur die naar aanleiding van de heruitgave geschreven werd, zoals van Matthias Kessler en Ewoud Kieft, is een ander, verrassend voorbeeld van Gadammers horizonvermelting tussen tekst en interpretator.

De critici die wezen op het inherente gevaar van een heruitgave van *Mein Kampf*, hebben ongelijk gekregen. Rechts-extremisten lezen geen bronnenpublicaties. De ban op het werk moest gebroken worden, het was onwenselijk deze tekst nog langer de magie van het verbodene te laten. Meer nog, de editie is een soort bezwering geweest: een geslaagde vorm van *Vergangenheitsbewältigung*. Het debat rond deze heruitgave was wellicht het laatste polemische debat over het Duitse verleden in de Bondsrepubliek. Deze kortdurende maatschappelijke opwinding over *Mein Kampf* leest als een postludium van de grote debatten zoals de *Historikerstreit*, het Goldhagendebat en het *Bombenkrieg*-debat. Met deze nieuwe ‘herbeleving’ van *Mein Kampf* is de cirkel echt rond. De ‘normaliteit’ van de Berlijnse Republiek is daarmee zo goed als bereikt.

Over de auteur

Dr. mr. Frans Willem Lantink is universitair docent-onderzoeker bij de afdeling Politieke Geschiedenis aan de Universiteit Utrecht. Hij promoveerde op een studie over Oswald Spengler na een onderzoeksverblijf aan het Institut für Europäische Geschichte in Mainz. Aandachtsgebieden zijn historiografie en theorie van politieke ideologieën, politieke geschiedenis van Duitsland en Italië, pausgeschiedenis en monarchiegeschiedenis.

E-mail: F.W.Lantink@uu.nl

⁴⁰ Ibidem, 1111.

